

HOOFDSTUK 3

- 1 O gij uitzinnige Galaten, wie heeft u betoverd, dat gij der waarheid niet zoudt gehoorzaam zijn; denwelken Jezus Christus voor de ogen te voren geschilderd is geweest, onder u gekruist zijnde?
- 2 Dit alleen wil ik van u leren: hebt gij den Geest ontvangen uit de werken der wet, of uit de prediking des geloofs?
- 3 Zijt gij zo uitzinnig? Daar gij met den Geest begonnen zijt, voleindigt gij nu met het vlees?
- 4 Hebt gij zoveel tevergeefs geleden? Indien maar ook tevergeefs!
- 5 Die u dan den Geest verleent, en krachten onder u werkt, [doet Hij dat] uit de werken der wet, of uit de prediking des geloofs?
- 6 Gelijkerwijs Abraham Gode geloofd heeft, en het is hem tot rechtvaardigheid gerekend.
- 7 Zo verstaat gij dan, dat degenen, die uit het geloof zijn, Abrahams kinderen zijn.
- 8 En de Schrift, te voren ziende, dat God de heidenen uit het geloof zou rechtvaardigen, heeft te voren aan Abraham het Evangelie verkondigd, [zeggende:] In u zullen al de volken gezegend worden.
- 9 Zo dan, die uit het geloof zijn, worden gezegend met den gelovigen Abraham.
- 10 Want zovelen als er uit de werken der wet zijn, die zijn onder den vloek; want er is geschreven: Vervloekt is een iegelijk, die niet blijft in al hetgeen geschreven is in het boek der wet, om dat te doen.
- 11 En dat niemand door de wet gerechtvaardigd wordt voor God, is openbaar; want de rechtvaardige zal uit het geloof leven.
- 12 Doch de wet is niet uit het geloof; maar de mens die deze dingen doet, zal door dezelve leven.
- 13 Christus heeft ons verlost van den vloek der wet; een vloek geworden zijnde voor ons; want er is geschreven: Vervloekt is een iegelijk, die aan het hout hangt.
- 14 Opdat de zegening van Abraham tot de heidenen komen zou in Christus Jezus, [en] opdat wij de belofte des Geestes verkrijgen zouden door het geloof.
- 15 Broeders, ik spreek naar den mens: zelfs eens mensen verbond, dat bevestigd is, doet niemand te niet, of [niemand] doet daartoe.
- 16 Nu zo zijn de beloftenissen tot Abraham en zijn zaad gesproken. Hij zegt niet: En den zaden, als van velen; maar als van een: En uw zade; hetwelk is Christus.
- 17 En dit zeg ik: Het verbond, dat te voren van God bevestigd is op Christus, wordt door de wet, die na vierhonderd en dertig jaren gekomen is, niet krachteloos gemaakt, om de belofte niet te doen.
- 18 Want indien de erfenis uit de wet is, zo is zij niet meer uit de belofte; maar God heeft ze Abraham door de belofte genadiglijk gegeven.
- 19 Waartoe is dan de wet? Zij is om der overtredingen wil daarbij gesteld, totdat het zaad zou gekomen zijn, dien het beloofd was; en zij is door de engelen besteld in de hand des Middelaars.
- 20 En de Middelaar is niet [Middelaar] van een, maar God is een.
- 21 Is dan de wet tegen de beloftenissen Gods? Dat zij verre; want indien er een wet gegeven ware, die machtig was levend te maken, zo zou waarlijk de rechtvaardigheid uit de wet zijn.
- 22 Maar de Schrift heeft het alles onder de zonde besloten, opdat de belofte uit het geloof van Jezus Christus aan de gelovigen zou gegeven worden.
- 23 Doch eer het geloof kwam, waren wij onder de wet in bewaring gesteld, en zijn besloten geweest tot op het geloof, dat geopenbaard zou worden.
- 24 Zo dan, de wet is onze tuchtmeester geweest tot Christus, opdat wij uit het geloof zouden gerechtvaardigd worden.
- 25 Maar als het geloof gekomen is, zo zijn wij niet meer onder den tuchtmeester.
- 26 Want gij zijt allen kinderen Gods door het geloof in Christus Jezus.
- 27 Want zovelen als gij in Christus gedoopt zijt, hebt gij Christus aangedaan.
- 28 Daarin is noch Jood noch Griek; daarin is noch dienstbare noch vrije; daarin is geen man en vrouw; want gij allen zijt een in Christus Jezus.
- 29 En indien gij van Christus zijt, zo zijt gij dan Abrahams zaad, en naar de belofte erfgenamen.

3:1 *O gij uitzinnige Galaten ...*

In Paulus brandt een apostolische bekommernis, een heftige, maar zeer geestelijke verontwaardiging, en naar zijn eigen regel in 2 Timothéüs 4:2 mengt hij door zijn bewijsvoering en weerlegging ook vermaningen en berispingen: 'Verkondig het Woord, treed er mee op, gelegen of ongelegen, werk op het gemoed, spreek smekend, berisp.' (...)

Naar het schijnt gaat Paulus wel erg tegen de Galaten tekeer, als hij zegt dat zij onzinnig, betoverd en aan de waarheid ongehoorzaam zijn. Of Paulus uit

verontwaardiging en hartstocht of uit barmhartigheid zo gesproken heeft, kan ik niet uitmaken, beide kan het geval zijn. (...)

Uit christelijke ijver is het een apostel, een herder of een leraar geoorloofd het volk dat hij te leiden heeft, streng aan te pakken; zo'n berisping is vaderlijk en heilig. Zo noemen ouders uit vaderlijke of moederlijke bewogenheid een zoon wel 'dwaas' of 'dagdief', een dochter 'kleine slet', maar ze zouden niet dulden, dat anderen dat zeiden. Een leraar gaat soms hard tegen een leerling tekeer, noemt hem een ezel, slaat hem met de stok en de leerling laat het gelaten over zich komen, hij zou het zich niet laten welgevalen, als iemand van dezelfde leeftijd of een medeleerling hem zo behandelde. En zo berispt, toomt en bestraft de overheid, zonder strenge tucht kan er niets, noch in vreedstijd noch in oorlogstijd, tot een goed einde gebracht worden. Als de kerkelijke, politieke of wetenschappelijke overheid niet toomt en bestraft, als het nodig is, dan is zij zwak en onbekwaam en kan zij haar plicht niet naar behoren vervullen.

Daarom zijn boze woorden en dreigende taal op alle terreinen des levens even hard nodig als welke deugd dan ook. Maar zulke woorden en dreigende taal moeten met terughoudendheid gebruikt worden, en mogen niet uit nijd voortkomen maar uit vaderlijke zorg of christelijke ijver; dat wil zeggen het mag geen woedeaanval zijn uit kinderachtigheid of zwakte die op wraak uit is. De vaderlijke toorn zoekt slechts de fout te verbeteren. (...)

Zo is het te begrijpen, dat Paulus hier uit edele verontwaardiging tegen de Galaten tekeergaat, niet om ze te vernederen, maar om ze op deze manier op de rechte weg terug te brengen en ze daarop te houden.

(...)

Op gelijke wijze scheldt Christus tegen de Farizeeërs, als Hij ze 'slangen', 'adderengebroad', 'zonen des duivels', enz. noemt (Mattheüs 23:33). Maar dat zijn scheldwoorden van de Heilige Geest, het zijn de scheldwoorden als van een vader of een moeder en ze komen van een trouwe vriend, zoals het ook in Spreuken 27:6 staat: 'Beter wonden van een vriend dan kussen van een vijand.' En zo komt het, dat hetzelfde scheldwoord uit de mond van de vader een grote weldaad is en uit de mond van een leeftijdgenoot of van een vijand gewoon misdadig is. Als twee hetzelfde doen, dan wordt het van de een geprezen en van de ander afgekeurd. Als Christus of Paulus tekeergaan, dan is dat de hoogste deugd en het verdient lof en als een filosoof of een willekeurig persoon dat doet, dan is dat een grove fout en een schande. Hetzelfde werk en woord is van Paulus afkomstig een weldaad, van een ander afkomstig een misdaad.

Een speciale nadruk ligt op het woord 'Galaten'. Hij noemt ze niet 'broeders', zoals elders, maar gebruikt de naam van het volk. Het schijnt tot de aard van deze volksstam behoort te hebben, dat ze onverstandig waren, zoals de Kretenzen leugenachtig genoemd worden. Het is alsof Paulus wilde zeggen: wat jullie naam zegt, dat zijn en blijven jullie ook echt, namelijk onverstandige Galaten, en dat bewijzen jullie, nu het over het Evangelie gaat en jullie je toch heel verstandig zouden moeten tonen; maar nu komt daar jullie volksaard weer naar voren. Op precies dezelfde manier onderscheiden wij ook de volken met betrekking tot hun fouten. Ieder volk heeft zijn eigen tekortkomingen: de Duitsers zijn verzot op nieuwigheden, de Italianen zijn verwaand, enz. Paulus herinnert de Galaten dus door deze manier van berispen aan hun volksaard.

Voor het overige worden wij er hier aan herinnerd, dat in de gemeenten en onder de christenen de natuurlijke tekortkomingen van het vlees blijven bestaan. De genade verandert de vromen niet zodanig, dat zij terstond totaal nieuwe en volmaakte

mensen doet geboren worden, nee, in de vromen worden te allen tijde de resten van de oude fouten uit hun vroegere staat gevonden. Als een van nature driftig mens tot Christus bekeerd wordt, wordt deze fout wel door de genade getemperd en de Heilige Geest vervult wel zijn hart, zodat hij zachtmoedig wordt, maar de fout wordt toch niet helemaal uit het vlees weggedaan. Zo worden hardvochtige mensen wel bekeerd tot het geloof, maar die hardvochtigheid leggen zij niet volledig af, er blijven in hen resten ervan over. Daarom worden de Evangeliën en de Heilige Schrifturen, die toch één enkele waarheid bevatten, door de verschillende geesten op verschillende manieren behandeld en uitgelegd. De een is wat milder en zachtzinniger in zijn manier van onderwijzen, de ander is wat harder. En zo wordt de Heilige Geest in verschillende werktuigen uitgegoten, zonder dat Hij in één keer de natuurlijke fouten tenietdoet; een heel leven lang heeft de Heilige Geest nodig om die inwonende zonden uit te wissen, niet alleen bij de Galaten, maar bij alle mensen in alle volken. Ofschoon dus de Galaten verlicht en gelovig geworden waren en de Heilige Geest door de prediking des geloofs ontvangen hadden, zo bleef toch in hen deze fout en deze tondel kon door een vonk van de valse leer gemakkelijk vlam vatten. Daarom mag niemand zoveel vertrouwen in zichzelf hebben, dat hij meent, dat hij na het ontvangen van de genade geheel en al bevrijd is van zijn oude fouten. Veel wat onrein is wordt afgelegd, vooral wordt de kop van de slang, dat is het ongeloof en de onwetendheid omtrent God, afgerukt en vertrap, maar het gladde lijf en de resten van de zonden blijven in ons. (...)

3:1 ... wie heeft u betoverd, dat gij der waarheid niet zoudt gehoorzaam zijn ...

Daar hebt u alweer een andere rechtsgrond voor die uitmuntende gerechtigheid die de mens zelf met de wet tot stand brengt en waarop hij zich beroemt. Paulus zegt, dat zij ons tot verachting van de waarheid brengt, dat zij ons betovert, zodat wij niet gehoorzamen, maar tegen de waarheid in opstand komen.

Paulus noemt de Galaten daarom onverstandig en betoverd, omdat hij ze met kinderen vergelijkt, voor wie de betovering het meest schade lijkt is; het is alsof hij wilde zeggen, het gaat met jullie als met kinderen, die door grijpgrage heksen en toverkollen gewoonlijk gemakkelijk betoverd worden en met wie de satan dan de spot drijft. Paulus ontkent dus niet, dat toverij van betekenis is, evenals hij verderop in hoofdstuk 5 onder de werken des vleses ook de toverij rekent. (...)

Het valt nu eenmaal niet te ontkennen, dat de duivel leeft, ja, de hele wereld regeert. (...)

De satan is in staat alle vijf zintuigen op meesterlijke wijze in zijn ban te brengen, zodat men zou kunnen zweren dat men dit of dat ziet, hoort, aanraakt, wat men toch niet ziet, hoort, aanraakt, enz.

Daarbij verlost de satan de mensen niet alleen op zo'n grove wijze, dat hij de vijf zintuigen misleidt, hij heeft nog een veel fijnere en gevaarlijkere manier van misleiding, en daarin is hij een geweldige meester. Paulus spreekt niet alleen over de betovering van de zintuigen, maar ook over een betovering van de geest. Door deze geestelijke betovering brengt de oude slang niet de zintuigen van de mens in zijn ban, maar de harten en de gewetens en bedreigt hij de aldus betoverden met valse en goddeloze inzichten, die dezen dan voor waar en vroom houden. Dat de satan dat klaar speelt, is tegenwoordig genoegzaam te zien aan de fanatici, aan de wederdopers, de sacramentariërs, enz. De satan heeft met zijn spel hun diepste wezen zo betoverd, dat zij leugens, dwalingen en ver schrikkelijke duisternis voor de absolute waarheid en het helderste licht houden. Zij laten zich van hun dromen door geen enkele vermaning of geschrift afbrengen, omdat zij er rotsvast van overtuigd zijn, dat alleen zij verstand hebben van de heilige dingen en er recht over oordelen

kunnen terwijl alle anderen blind en verblind zijn. (...) Op deze manier heeft de satan in onze tijd Muntzer, Zwingli en anderen en door die weer anderen betoverd.

Tenslotte betovert en schaadt de duivel met zoveel hartstocht, dat hij niet alleen de zelfverzekerde en hoogmoedige geesten begoochelt, nee, hij probeert met zijn duivelse spel ook diegenen te bedriegen die vroom en op de juiste manier met het Woord van God en de christelijke godsdienst omgaan. Mij heeft hij dikwijls zo hevig aangevallen en met zulke treurige gedachten overstelpt, dat hij Christus vrijwel volledig voor mij verduisterd, ja bijna van mij weggenomen had. Kortom, er is niemand onder ons, die niet telkens weer door zulke verkeerde ideeën betoverd zou worden, d.w.z. dat wij vrezen waar niets te vrezen valt, vertrouwen en blij zijn waar niets te vertrouwen en blij te zijn valt. Wij denken bij tijd en wijle allemaal anders over God, over Christus, over het geloof, over onze roeping, over het christen-zijn dan wij behoorden te denken. (...) Als de duivel ons niet nuchter en niet met geestelijke wapens, d.w.z. met het zwaard van Gods Woord en met het schild van het geloof, toegerust vindt, verslindt hij ons. (...)

Dikwijls zijn wij door de duivel neergeveld en ook nu nog worden wij in deze strijd omvergeworpen, maar we gaan niet te gronde. Christus heeft nog altijd getriomfeerd en nog triomfeert Hij door ons. Daarom hebben wij een rotsvast vertrouwen, dat wij ook in de toekomst in de strijd tegen de duivel als overwinnaars te voorschijn komen door Christus. (...)

... wie heeft u betoverd? ...

Met deze woorden verontschuldigt hij de Galaten en laadt hij alle schuld op de valse apostelen. (...) Door hun wettische leer betoveren zij jullie, zodat jullie nu anders over Christus denken dan vroeger, toen jullie het Evangelie van mij hoorden. Maar wij sturen met vermaningen en brieven eropaan, dat wij de betovering door de valse apostelen verbreken en dat degenen, die onder jullie betoverd zijn, door middel van ons bevrijd zouden mogen worden. (...)

Zoals het onmogelijk is, dat een mens zichzelf bevrijdt uit de duivelse betovering van de zintuigen, zo is het ook onmogelijk, dat degenen, die geestelijk betoverd zijn, op eigen kracht verlossing vinden; zij moeten door anderen, wier geest niet betoverd is, bevrijd worden. Want zo groot is de kracht van de duivelse verblindings bij hen die zich laten misleiden, dat zij zich verheffen en zweren dat zij de absolute waarheid hebben; zij denken er niet over, toe te geven dat zij dwalen. (...) En ook door onze vermaningen laten zij zich niet verbeteren, maar verharderen zij zich slechts des te meer. Nooit zou ik het geloofd hebben, als ik het vandaag de dag niet door ervaring moest leren, dat de macht van de duivel zo groot is en dat hij zijn leugens zo aannemelijk weet te maken. En wat tenslotte het allerergste is: daar hij die verwarde gewetens door al te grote droefheid doden wil, speelt hij het klaar zo geheel en al de gedaante van Christus aan te nemen, dat een aangevochtene dat onmogelijk kan bemerken. Zo worden velen, die van deze duivelskunst geen weet hebben, tot wanhoop gebracht en begaan zelfmoord. Zozeer zijn ze door de duivel misleid, dat zij in de overtuiging leven, dat het absoluut waar is, dat zij niet door de duivel, maar door Christus Zelf worden aangevochten en aangeklaagd.

(Aansluitend vertelt Luther over een zekere dr. Kraus uit Halle, die in het jaar 1527 zelfmoord pleegde, daar hij zich Christus als rechter en aanklager voorstelde en zich door niets van deze dwangvoorstelling liet afbrengen. Luther spreekt over een duivelse verzoeking waartegen die geleerde het onderspit had gedolven.)

Daar dus de duivel, die duizendkunstenaar, dat stuk leedvermaak, ons een zo klaarblijkelijke en onbeschaamde leugen kan inprenten, dat je wel duizendmaal zou kunnen zweren dat het de volstreekte waarheid is, is het zaak alle hoogmoed te laten varen, in vreze en eenvoud onze weg te gaan en onze Heere Christus aan te roepen, dat Hij ons niet in verzoeking laat leiden. Zelfverzekerde mensen, die een paar keer het Evangelie gehoord hebben, menen al heel gauw dat zij de eerstelingen van de Geest ontvangen hebben. Tenslotte - en dat is geen wonder, daar zij God niet vrezen en Hem niet danken - krijgen zij verbeelding en menen, dat zij niet alleen geweldig vroom zijn in woorden en werken, maar ook dat zij in iedere strijd, al is hij nog zo zwaar, tegen de duivel stand kunnen houden. Dat zijn de geschikte werktuigen van de duivel, welke hij kan betoveren en tot wanhoop kan brengen.

Je moet echter niet zeggen: ik ben volmaakt, ik kan niet vallen; doe maar gewoon en vrees, dat je niet vandaag staat en morgen valt. Ik ben doctor in de theologie en heb Christus vele jaren gepredikt en de duivel in zijn valse doctoren bestreden, maar ik heb ervaren, hoeveel moeite mij dat bezorgd heeft. Ik kan de duivel niet verjagen, hoe graag ik dat ook zou willen. Ik kan Christus ook niet zo aangrijpen, als de Schrift Hem mij voorstelt, want telkens weer schuift de duivel een valse Christus naar voren. Maar God zij dank, die ons bij het Woord, bij het geloof en bij het gebed bewaart. (...)

Daarom, degenen die deze overtuiging zijn toegedaan, dat zij door de werken der wet en de menselijke tradities gerechtvaardigd worden, die zijn betoverd. (...)

... dat gij de waarheid niet zoudt gehoorzaam zijn ...

(...) Nu klinkt het nog harder, als hij zegt, dat zij de waarheid niet geloven. Paulus geeft met deze woorden aan, dat zij betoverd zijn en dat hij deze betovering van hen wil wegnemen, maar dat zij deze weldaad niet willen inzien en aannemen. Het staat namelijk vast, dat Paulus niet alle Galaten heeft kunnen overtuigen, dat hij ze dus niet allemaal van de dwaling der valse apostelen tot de waarheid heeft teruggedroepen; in velen van hen bleef de betovering bestaan. Daarom gebruikt Paulus die heftige woorden: 'Wie heeft u betoverd', enz., alsof hij wilde zeggen: jullie zijn niet goed bij je hoofd en de betovering heeft jullie zo in haar greep, dat jullie de waarheid niet kunnen gehoorzamen; hij vreest dat het met velen onder hen gedaan kan zijn en dat zij wellicht nooit meer tot de waarheid terugkeren, enz. (...)

3:1 ... denwelken Jezus Christus voor de ogen tevoren geschilderd is geweest ...

Het woord van Paulus over de betovering en het niet -gehoorzamen was zeer hard, maar het wordt nog veel harder, als hij eraan toevoegt: Jezus Christus is hun zo voor ogen geschilderd, dat zij Hem met de handen hadden kunnen tasten, en toch gehoorzamen zij tot op heden de waarheid nog niet. (...) Alsof hij zeggen wilde: geen kunstschilder kan Christus met verf zo wezenlijk afbeelden, als ik Hem in mijn prediking jullie voor ogen gesteld heb, en toch volharden jullie tot op dit uur in jullie betovering.

3:1 ... onder u gekruist zijnde?

Hier voegt Paulus aan toe: (...) jullie hebben niet slechts de genade van God verworpen, niet alleen is Christus tevergeefs voor jullie gestorven, Hij is ook op de meest schandelijke manier in jullie gekruisigd. Op gelijke wijze luidt Hebr. 6:6: 'Daar zij voor zichzelf de Zoon van God weer kruisigen en openlijk te schande maken.'

Men moet werkelijk schrikken, als men alleen al de woorden monnik, tonsuur, kap, orderegel hoort, al mogen de pausgezinden die gruwelijke dingen de grootst mogelijke eer toebrengen en pochen zij dat die het toppunt van het christelijk geloof en van de heiligheid zouden zijn. Ook wij konden, voordat ons het Evangelie geopenbaard werd, niet anders oordelen over deze woorden; wij waren namelijk opgevoed in de menselijke overleveringen, die van Christus het licht en de heilsbetekenis weggenomen hadden. Nu horen wij Paulus zeggen, dat degenen die begeren door de wet gerechtvaardigd te worden, niet alleen geloofsverzakkers en mensenmoorders zijn, hij noemt ze bovendien schandvlekken, die Christus kruisigen. Als degenen die door de gerechtigheid van de wet en door de werken van de wet begeren gerechtvaardigd te worden, Christus kruisigen, zeg mij dan, wat voor mensen dat zijn, die zaligheid en eeuwig leven zoeken door de drek van menselijke gerechtigheid en een leer van demonen.

Wie had ooit geloofd of begrepen dat het een zo verschrikkelijke en verfoeilijke schanddaad is om tot de geestelijke stand toe te treden (zoals zij dat zelf noemen), dat wil zeggen mispriester, monnik of non te worden? Beslist niemand. Zij hebben zelf onderwezen dat de kloostergelofte een nieuwe doop is. Kan er echter iets vreselijks gezegd worden dan dit, dat Rome het rijk is van hen, Die Christus bespuwen en de Zoon van God opnieuw kruisigen? Christus, die eens gekruisigd en opgestaan is, kruisigen zij opnieuw in zichzelf, in de kerk of in de harten der gelovigen; met smaad, lasteringen en beledigingen bespuwen zij Hem, met hun valse leerstellingen doorboren zij Hem, zodat Hij jammerlijk in hen sterft. En in Zijn plaats stellen zij iets dat zo betoverend mooi is, dat de mensen erdoor van hun zinnen beroofd worden, zodat zij Christus niet herkennen als Rechtvaardigmaker, als Verzoener en Heiland; zij maken van Hem een bedienaar der zonde, een aanklager, een rechter die ons verwerpt en van zich wijst, die door onze werken en verdiensten verzoend moet worden. Uit dit gevoel is zo die zeer goddeloze en verderfelijke leer van Rome ontstaan: als je God wilt dienen, zondevergeving en ook het eeuwige leven wilt verdienen, en anderen wilt helpen de zaligheid te verwerven, ga dan in het klooster, en leg de geloften af van gehoorzaamheid, kuisheid, armoede, enz. Verstrikt in en opgeblazen door deze valse heiligheid droomden de monniken dat alleen zij in de staat der volmaaktheid leefden, de overige christenen zouden een gewoon leven leiden, zich niet aan kuisheid, armoede en gehoorzaamheid houden, alleen maar gedoopt zijn en de tien geboden houden. Zij, de monniken hielden zich echter behalve aan wat zij met de gewone christenen gemeen zouden hebben, ook aan de raadgevingen van Christus en zouden zo werken kunnen volbrengen waartoe zij niet verplicht waren. Daarom hoopten ze, dat ze bijzondere verdiensten zouden hebben en in de hemel een plaats zouden krijgen onder de grote heiligen, ver boven het gewone christenvolk verheven. (...)

Allen echter die met deze gedachte in een klooster treden, dat zij door het in acht nemen van de kloosterregels rechtvaardig genoemd worden, gaan een rovershol binnen, waar Christus opnieuw gekruisigd wordt. (...)

Door het kleine woord 'in u' (men kan ook vertalen 'onder u') drukt Paulus uit, dat Christus in Zijn eigen persoon niet meer gekruisigd wordt of sterft, zoals in Romeinen 6:10 staat. Hij wordt in ons gekruisigd, als de zuivere leer, de genade, het geloof, de vergeving der zonden die om niet geschonken wordt, afgewezen worden en als wij door speciale uitgekozen werken of door die welke in de wet voorgeschreven zijn, gerechtvaardigd willen worden. (...)

En zo wordt Paulus door een brandende verontwaardiging verteerd en komt hij tot de uiterst zware beschuldiging, ja eerder nog vervloeking van de gerechtigheid door de

wet en werkheiligheid, en brandmerkt hen daarmee, dat zij 'de Zoon van God kruisigen'. (...)

3:2 Dit alleen wil ik van u leren: Hebt gij de Geest ontvangen uit de werken der wet, of uit de prediking des geloofs?

Paulus zegt: als ik mij helemaal niet meer tegen jullie zou kunnen verweren, dan zou ik toch op jullie ervaring willen steunen. (...) En met dit argument overwint hij ze, zodat ze daar niets meer tegenin kunnen brengen, want heel duidelijk komen zij met hun eigen ervaring in botsing, daar zij niet door de werken der wet, maar door de verkondiging van het Evangelie de Heilige Geest hadden ontvangen.

En weer wijs ik erop, dat Paulus niet alleen over de ceremoniële wetten spreekt, maar over de gehele wet. (...) Er leiden maar twee wegen naar de rechtvaardiging: het Evangeliewoord of de wet. Daarom moet hier het woord wet in de uitgebreide zin verstaan worden, als volkomen verschillend en gescheiden van het Evangelie. Maar niet alleen de ceremoniële wetten zijn van het Evangelie gescheiden, ook de wet der tien geboden. Paulus heeft het hier over de gehele wet.

Paulus maakt een duidelijk onderscheid tussen wet en Evangelie en argumenteert dan als volgt: zeg mij eens, hebben jullie de Heilige Geest door de wet ontvangen of door de prediking van het Evangelie? Geef nu antwoord! Jullie kunnen niet zeggen: door de wet, omdat jullie de Heilige Geest nooit ontvangen hebben zolang jullie onder de wet waren en haar werken deden. (...) Als de Heilige Geest door middel van de wet gegeven zou worden, zouden jullie Hem zeker hebben moeten ontvangen, daar jullie niet alleen leraren en leerlingen van de wet geweest zijn, maar ook daders der wet, en toch kunnen jullie er niet op bogen, daardoor ooit de Heilige Geest ontvangen te hebben. Maar nadat het Evangelie gekomen is, hebben jullie dadelijk, nog voor dat jullie een of ander werk of vrucht van het Evangelie konden laten zien, alleen door het gelovig horen, de Heilige Geest ontvangen. Want het is zoals Lukas in Handelingen 10:44 getuigt: 'Gewoon toen de prediking van Petrus en Paulus weerklonk, viel de Heilige Geest op hen, die het Woord hoorden.' Door de Heilige Geest ontvingen zij ook de verschillende gaven, zodat zij met nieuwe tongen spraken, enz. (...)

Als het volbrengen van de wet niet eens de Heilige Geest doet ontvangen, hoeveel te minder dan alleen het horen van de wet. (...)

Paulus spreekt hier echter over een openbaring van de Geest in de eerste gemeente; de Heilige Geest kwam namelijk met voor iedereen onmiskenbare verschijnselen op de gelovigen en gaf zo een betrouwbaar getuigenis, dat Hij bij de prediking van de apostelen aanwezig was, tegelijk betuigde Hij, dat degenen die het woord van de apostelen gelovig hoorden, bij God voor rechtvaardig gehouden zouden worden, anders zou Hij niet op hen zijn neergedaald. (...)

En zo wil het hele boek Handelingen ons niets anders leren, dan dit, dat de Heilige Geest niet geschonken wordt op grond van de wet, maar bij het horen van het Evangelie. Toen Petrus predikte, viel de Heilige Geest terstond op hen die het Woord hoorden. En op één dag kwamen drieduizend mensen, die de prediking van Petrus hoorden, tot het geloof en ontvingen de gave van de Heilige Geest (Handelingen 2). En zo ontving ook Cornelius de Heilige Geest niet door de aalmoezen die hij gaf, maar toen Petrus zijn mond opende en nog sprak, viel de Heilige Geest op allen die van Petrus het Woord hoorden (Handelingen 10:44). Dat zijn concrete getuigenissen uit de praktijk en werken van God, die onmiskenbaar zijn. (...)

De Joden konden wel morren tegen de heidenen en zeggen: zij, de heidenen, komen plotseling, zonder de hitte en de last van de dag gedragen te hebben, en hebben dan -

zonder ervoor te werken - dezelfde gerechtigheid en de Heilige Geest, die wij door te werken en door de last en de hitte van de dag te dragen niet konden verkrijgen. 'Zij hebben maar één uur gewerkt' (Mattheüs 20:12) en door dat werk zijn zij meer verkwikt dan vermoeid. Waarom heeft God ons dan de last van de wet opgelegd, als die niets tot de gerechtigheid bijgedragen heeft? Hij bevoorrecht de heidenen boven ons, die zo lang onder het juk der wet gebukt gingen. Wij zijn het volk van God en tobden ons de ganse dag af; zij zijn niet het volk van God en hebben de wet niet en ook nog nooit iets goeds gedaan, en toch zijn zij aan ons gelijkgesteld.

Hieruit blijkt, hoe nodig dat het concilie in Jeruzalem was, waar het erom ging, dat de opgewonden gemoederen van de christenen uit de Joden gesust werden, die, ofschoon zij in Christus geloofden, toch in hun harten heel hardnekkig aan de mening vasthielden, dat men zich aan de wet van Mozes moest houden. (...) Daar heeft Petrus vanuit zijn ervaring gesproken. Zijn woorden betekenden: broeders, wij behoeven ons niet aan de wet te houden, daar ik, toen ik voor Cornelius predikte, in de praktijk ervaren en geleerd heb, dat de Heilige Geest zonder wet aan de heidenen wordt gegeven, alleen maar door het horen van het Woord. (...) Dus moet ook u af van de mening, dat de zaligheid u door de wet ten deel valt. (...)

Daarom onderwijzen wij dit: al vast gij ook, o mens, al eert gij uw ouders, al geeft gij aalmoezen, al gehoorzaamt gij de overheid, al zijt gij aan uw meerderen onderdanig, enz., dan wordt u daardoor toch niet rechtvaardig. Het woord van de Schrift: eert uw vader en uw moeder, of welk ander gebod ook, heeft niet de kracht om te rechtvaardigen. Wat dan? Het komt erop aan de stem van de Bruidegom te horen, het Woord des geloofs; dit Woord, als dat gehoord wordt, rechtvaardigt.

Dit alles maakt voldoende duidelijk, dat er verschil is tussen wet en Evangelie. De wet brengt nooit de Heilige Geest, dus rechtvaardigt zij niet, omdat zij ons alleen leert wat wij doen moeten. Het Evangelie brengt de Heilige Geest, omdat het ons leert wat wij ontvangen moeten. Daarom zijn wet en Evangelie twee totaal verschillende leerstukken. Het Evangelie is een geschenk en brengt het geschenk met zich mee, het eist niets. De wet daarentegen schenkt niets, maar eist enkel en alleen van ons, en wel het louter onmogelijke.

(...) Ja maar, zeggen de tegenstanders, Cornelius mag dan een heiden geweest zijn, en de Heilige Geest niet door de wet ontvangen hebben, de tekst zegt toch heel duidelijk dat hij rechtvaardig en godvrezend was en aalmoezen gaf, enz., en zo is het waarschijnlijk, dat hij zich daardoor verdiensten heeft verworven en daarom later de Heilige Geest heeft ontvangen.

Ik antwoord:

Cornelius was in het oude verbond rechtvaardig en heilig om het geloof aan de komende Christus, zoals alle aartsvaders, profeten, vrome koningen in het Oude Testament rechtvaardig geweest zijn, doordat zij om het geloof in de komende Christus in het verborgene de Heilige Geest hadden ontvangen. De sofisten maken geen onderscheid tussen het geloof in de komende Christus en het geloof in de gekomen Christus. Daarom, als Cornelius vóór de openbaring van Christus gestorven zou zijn, dan zou hij toch niet verloren gegaan zijn, omdat hij het geloof der vaderen had, die alleen door het geloof in de komende Christus gered werden (Handelingen 15). Hij bleef dus een heiden, onbesneden, zonder de wet en eerde toch dezelfde God als de vaderen namelijk in het geloof aan de komende Messias. Maar omdat nu de Messias gekomen is, was het noodzakelijk, dat hem door middel van de apostel Petrus duidelijk gemaakt werd, dat men de Christus niet meer te verwachten heeft, maar dat Hij al gekomen is.

Het leerstuk van de nog te verwachten en dan reeds gekomen Christus is uiterst belangrijk (om u ook dat even op het hart te drukken); want aangezien Christus nu geopenbaard is, kunnen wij niet gered worden door het geloof aan de nog te verwachten Christus, maar is het nodig dat wij geloven dat Hij reeds gekomen is, dat hij alles volbracht heeft en de wet weggedaan heeft. Zo moest ook Cornelius bekleed worden met het nieuwe geloof, dat Christus reeds gekomen is; dit geloof had tevoren tot inhoud dat Hij nog komen moest. Zo maakt het ene geloof plaats voor het andere 'uit geloof tot geloof' (Romeinen 1:17).

Dus de sofisten dwalen, als zij tot staving van hun bewering dat God een werk uit billijkheidsoverwegingen beloont, zeggen, dat Cornelius de genade en de Heilige Geest ontvangen heeft door zijn natuurlijke werken, die hij met de krachten van zijn gezond verstand en uit zijn moreel vermogen heeft verricht. Want rechtvaardig en godvruchtig te zijn, is voor een heidens en natuurlijk mens onmogelijk, maar behoort tot de geestelijke mens, die het geloof reeds heeft. Als hij niet in God geloofde en God niet vreesde, kon hij niet hopen in het gebed wat dan ook van God te ontvangen. Daarom prijst Lukas Cornelius eerst om zijn rechtvaardigheid en zijn godvrezendheid, en pas dan om zijn werken en aalmoezen. Dat bedenken de sofisten niet, maar zij grijpen alleen dit stukje aan en maken daar een halszaak van, dat hij namelijk aan de armen aalmoezen gegeven heeft. Dat schijnt hun leer over de werken, dat God uit billijkheidsoverwegingen beloont, te bevestigen. Men moet echter eerst naar de persoon of naar de boom kijken, en pas dan naar de werken en de vruchten. Cornelius is een goede boom, want hij is rechtvaardig en god vrezend. Daarom brengt hij goede vruchten voort, geeft aalmoezen en roept God aan. En deze vruchten behagen God wegens het geloof. Daarom bevestigt de engel zijn geloof in de komende Christus en zet hem over in het geloof in de reeds gekomen Christus. Daarom zegt de engel: 'Ontbied Simon, deze zal u zeggen wat gij doen moet' (Handelingen 10:5 e.v.). En zo is Cornelius vóór de openbaring van Christus zonder wet geweest en zo heeft hij ook na de openbaring van Christus geen wet, besnijdenis, enz. ontvangen; zoals hij tevoren de wet niet heeft gehouden, zo ook achteraf niet. Het argument blijft dus in al zijn kracht bestaan: Cornelius is zonder wet gerechtvaardigd, daarom maakt de wet niet rechtvaardig.

(...) De Galaten zijn dus gedwongen te bekennen, dat zij voor de prediking van Paulus nooit van de Heilige Geest gehoord hebben, en dat zij toen, toen de apostel het Evangelie predikte, de Heilige Geest hebben ontvangen.

Datzelfde moeten ook wij tegenwoordig bekennen, overwonnen door het getuigenis van ons eigen geweten, dat namelijk de Geest niet door de wet gegeven wordt, maar door de gehoorde prediking van het geloof. Want velen hebben tevoren onder de pauselijke heerschappij met heel veel moeite en vlijt geprobeerd zich aan de wet, de reglementen en decreten van de vaders zowel als aan de tradities van de paus te houden; sommigen zijn zich in langdurige en talrijke oefeningen in het waken, vasten en bidden zo te buiten gegaan en hebben daarbij hun gezondheid zo ondermijnd, dat zij niet meer in staat waren om ook maar iets van belang te presteren. Met al hun inspanning hebben zij niets anders bereikt, dan dat zij zich met hun zelfkwellend ziek maakten. Nooit konden zij zover komen, dat zij een rustig geweten en vrede in Christus zouden gekregen hebben, voortdurend twijfelden zij aan de goede wil van God ten opzichte van hen. Maar nu het Evangelie leert, dat niet wet en werken rechtvaardigen, maar het geloof in Christus, volgt echte kennis en een heel diep inzicht, een heel opgewekt geweten en een heel helder oordeel over alles wat zich in het leven voordoet. Nu kan de gelovige oordelen, dat de pauselijke heerschappij met al haar verordeningen en tradities goddeloos is; dat was vroeger niet mogelijk. Want

wij waren verblind in de wereld, dat wij oordeelden, dat de werken die door mensen uitgedacht waren, niet alleen zonder maar ook tegen het bevel van God, veel beter waren dan de werken die een overheidspersoon, een huisvader, een leraar, een zoon, een knecht, enz., naar het duidelijk bevel van God verricht. (...)

Nu bij het stralende licht van het Evangelie kunnen alle gebieden van het leven in de wereld feilloos door ons beoordeeld worden. Wij verkondigen vanuit het Woord van God de vaste mening, dat de stand der dienstknechten, die bij de wereld niet in tel is, bij God veel aangenamer is dan alle monnikenorden bij elkaar; want de stand der dienstknechten wordt door God in Zijn Woord erkend, aanbevolen en geprezen, maar zo niet de stand der monniken. (...)

Het hart van de mens verstaat dat niet en gelooft niet dat zoiets waardevols, namelijk de Heilige Geest, alleen op grond van het gelovig horen geschonken wordt, maar redeneert zo: er is iets geweldigs aan de hand, als je zonden vergeven worden, als je van zonde en dood verlost wordt, als je de Heilige Geest ontvangt, gerechtigheid en eeuwig leven; om deze onuitsprekelijke gaven te ontvangen, moet je dan ook iets geweldigs presteren. De duivel staaft deze mening en maakt dat het hart er vol van is. Als het verstand daarom hoort: u kunt niets doen om de vergeving van de zonden te verkrijgen, maar u moet alleen het Woord van God horen, antwoordt het direct en zegt: ach ge maakt de vergeving van de zonden al te gering en verachtelijk. Zo bewerkt de grootte van de gave, dat wij haar niet ontvangen. En omdat die grote schat voor niets, zonder tegenprestatie aangeboden wordt, wordt hij veracht. (...)

Luister tenslotte naar Christus, wat Hij Martha antwoordde, die zich hevig uitsloofde en zich ergerde omdat haar zuster aan Jezus' voeten zat en z'n prediking aanhoorde en haar alleen liet dienen. De Heere zegt: 'Martha, Martha, gij hebt veel zorg en moeite, maar één ding is nodig; doch Maria heeft het goede deel uitgekozen, dat van haar niet zal weggenomen worden' (Lukas 10:41 e.v.). Een christen wordt men niet door het doen, maar door het horen. Daarom wie rechtvaardig wil zijn, die oefene zich in het luisteren naar het Evangelie. En als hij het gehoord en ontvangen heeft, danke hij God met blijdschap en oefene zich in goede werken, die hem in de wet van God geboden zijn, maar dat alles zo, dat wet en werken op het gelovig horen volgen. Zo kan een christenmens, met vaste tred wandelen in het Licht dat Christus is, en met zekerheid die werken uitkiezen en verrichten, die niet gehuicheld zijn maar echt goed, waarvan hij weet dat ze God behagen en door Hem voorgeschreven zijn; alle schijnwerken die voortkomen uit de eigen keuze moeten veracht worden. (...)

De vromen ervaren, hoe graag zij met een echt geloof het gehoorde Woord vasthouden en de gedachte aan de wet en aan hun eigen werk willen uitrukken, maar zij ondervinden aan den lijve, hoe het vlees met alle geweld de Geest wederstaat. Want het verstand en het vlees willen heel eenvoudig meewerken.

Dit 'men moet zich laten besnijden, de wet houden' raken we nooit helemaal kwijt, maar het woont in de harten van alle vromen. Daarom staan de vromen in de voortdurende strijd tussen het gelovig horen en de werken der wet. Gedurig verzet het geweten zich en denkt: dat is toch veel te gemakkelijk, als louter op het horen van het Woord gerechtigheid, de Heilige Geest en de eeuwige zaligheid beloofd wordt. Maar probeer het ernstig en beproef of het wel zo gemakkelijk is naar het Woord des geloofs te luisteren.

Groot is de Gever en Hij geeft van harte grote gaven en maakt niemand een verwijt, maar uw bevattingsvermogen schiet te kort en uw zwak geloof stort u in tweestrijd, zodat u de aangeboden gaven niet kunt ontvangen. Maar laat uw geweten toch

morren en al komt dat 'men moet (de wet houden)' steeds weer terug, houd maar vol en wacht, tot u dit 'men moet (de wet houden)' zult overwinnen. Als het geloof op deze wijze groeit, zal de mening die uit is op de gerechtigheid door de wet, langzamerhand aan kracht verliezen. Maar dat gaat niet zonder veel strijd.

3:3 Zijt gij zo uitzinnig? Daar gij met de Geest begonnen zijt, voleindigt gij nu met het vlees?

(...) Paulus zegt: 'In de Geest zijt gij begonnen.' Dat wil zeggen, jullie zaak met God was prachtig begonnen en ontwikkelde zich uitermate goed; verderop zegt Paulus: 'Gij liept wel.' En wat gebeurt er? Nu willen jullie het in het vlees voleindigen, ja jullie worden door het vlees nu al aan jullie einde gebracht. Paulus stelt hier 'Geest' tegenover 'vlees'. Hij bedoelt met vlees niet de lust, de dierlijke begeerte of de lust der zinnen; hier heeft Paulus het niet over de lust of over de andere begeerten van het vlees, maar over de vergeving van de zonden, over de rechtvaardiging van het geweten, over de gerechtigheid voor God, over de bevrijding van de wet, de zonde, de dood. Toch zegt hij hier, dat zij, als zij de Heilige Geest verlaten, door het vlees aan hun einde zullen worden gebracht. Daarom is 'vlees' hier de eigengerechtigheid, de wijsheid van het vlees en de denkwijze van het menselijk verstand, dat door de wet gerechtvaardigd wil worden. Wat dus het beste en voortreffelijkste in de mens is, noemt Paulus 'vlees', namelijk de hoogste wijsheid van het menselijk verstand en de gerechtigheid van de wet zelf.

En over deze schriftplaats moeten we eens goed nadenken wegens de smaadwoorden waarvan de pausgezinden tegen ons misbruik maken. Zij verklaren namelijk, dat wij onder Rome in de Geest zouden begonnen zijn, nu echter, nadat wij vrouwen hebben genomen, zouden wij in het vlees eindigen - alsof het geestelijk leven hetzelfde is als het celibaat. En intussen mag dat het geestelijk leven niet hinderen, als iemand er in plaats van één hoer er een aantal tegelijk op na houdt. Die mensen hebben geen verstand en begrijpen niet, wat vlees en wat Geest is. Geest is, wat in ons door de Heilige Geest geschiedt, vlees is, wat in ons geschiedt overeenkomstig het vlees zonder de Heilige Geest. Daarom zijn alle werken van de christenen, als daar zijn z'n vrouw liefhebben, kinderen opvoeden, een gezin hebben, zijn ouders eren, de overheid gehoorzamen - werken die voor de tegenstanders wereldlijk en vleselijk zijn - vruchten van de Geest. Die blinde mensen zien geen verschil tussen de dingen die God goed geschapen heeft en die welke zonden zijn.

Men moet er ook op letten, dat Paulus zegt dat de Galaten in de Geest waren begonnen. Hij zou eigenlijk in bedrijvende vorm verder moeten gaan: nu voleindigen jullie het in het vlees. Dat doet Paulus echter niet, maar hij zegt in de lijdende vorm: jullie worden door het vlees aan je einde gebracht. Dus zo weinig rechtvaardigt de gerechtigheid die uit de wet is en die Paulus hier 'vlees' noemt, dat degenen die, nadat zij de Heilige Geest door de prediking van het geloof ontvangen hebben, naar deze gerechtigheid uit de wet terugkeren, daardoor aan hun einde gebracht worden, dat wil zeggen, zij hebben afgedaan en gaan geheel te gronde. (...) Dat is het eerste gevaar, waarvoor Paulus de Galaten wil laten terugschrikken, als zij namelijk de rechtvaardiging door de wet begeren, verliezen zij de Geest en doen het zo goede begin door een jammerlijk einde teniet.

Op het andere gevaar en de andere schade wijst hij met het woord: *'Hebt gij zoveel tevergeefs geleden?'*, alsof hij wilde zeggen: (...) bedenk ook dit, dat jullie om het Evangelie en om Christus veel hebt geleden, namelijk de roof van je goederen, lasteringen en smaadheden, gevaar voor lijf en leven, enz. Alles was bij jullie dik in

orde, jullie hadden de zuivere leer, leefden heilig en hebben voor de naam van Christus geduldig het boze voor lief genomen. En nu zijn leer en geloof, jullie werk en jullie lijden weg; weg is de Geest en Zijn vrucht in jullie.

Daaruit blijkt genoegzaam, wat de gerechtigheid uit de wet, de eigengerechtigheid, voor schade aanricht, namelijk dat zij, die daarop vertrouwen, in één keer, al wat zij aan onbegrijpelijk heerlijk ontvingen, verliezen. Het is zeer te betreuren, dat iemand zo vlug en gemakkelijk zo'n grote heerlijkheid en zijn voor God geruste geweten verliezen kan; en is het niet betreurenswaardig dat men een zo groot en zwaar lijden en zulke ernstige gevaren met betrekking tot zijn bezit, zijn vrouw en kinderen, voor lichaam en leven dragen kan en dat dit dan allemaal van nul en generlei waarde is? (...)

3:4 *Hebt gij zoveel tevergeefs geleden? Indien ook maar tevergeefs!*

Dit is een correctie, waarmee Paulus de bovenstaande berisping, die een beetje te hard was uitgevallen, verzachtte. Dat doet hij als apostel, om de Galaten niet al te zeer schrik aan te jagen. Hij berispt ze, maar altijd zo, dat hij toch olie in de wonden giet, om ze niet tot wanhoop te brengen.

(...)

Hij wil zeggen: ik heb niet alle hoop voor jullie opgegeven. Als jullie dat werkelijk willen, de Heilige Geest verlaten en in het vlees eindigen, dus de gerechtigheid uit de wet volgen, zoals jullie begonnen zijn te doen, dan moeten jullie weten, dat al jullie blijdschap en al jullie vertrouwen op God niets waard is en dat al jullie lijden tevergeefs is. Ik moet wel een beetje hard tot jullie spreken, de zaak stevig aanpakken en jullie nogal scherp berispen, omdat het belang van de zaak eist, dat jullie niet denken dat het er niets toe doet als jullie de leer van Paulus verwerpen en naar een andere leer luisteren en die aannemen. Desondanks wil ik niet al jullie hoop de bodem inslaan, als jullie maar tot bezinning komen. (...)

3:5 *Die u dan de Geest verleent en krachten onder u werkt, doet Hij dat uit de werken der wet of uit de prediking des geloofs?*

(...) Paulus wil zeggen: God bewerkte door mijn prediking niet alleen dat jullie gelovig werden, maar ook dit, dat jullie heilig begonnen te leven, veel vruchten van het geloof voortbrachten en allerlei kwaad geduldig doorstonden. Zo zijn jullie in de kracht van de Heilige Geest van gierige, overspelige, driftige, ongeduldige en vijandige mensen, goedgeefs, kuis, zachtmoedig, geduldig en vol naastenliefde geworden. Daarom getuigt hij in hoofdstuk 4, dat zij hem, Paulus, als een engel hebben ontvangen, ja als Jezus Christus Zelf, en dat zij hem zo liefgehad hebben, dat zij bereid waren voor hem hun eigen ogen op te offeren, enz.

De naaste echter zo zeer liefhebben, dat men bereid is voor zijn heil geld, goed, ogen, leven en alles op het spel te zetten, tenslotte alle moeilijkheden geduldig te dragen, enz., dat zijn zeker allemaal krachtige uitwerkingen van de Heilige Geest. Deze deugden, zegt Paulus, hadden jullie vroeger voor de valse apostelen tot jullie zijn gekomen. Jullie hebben ze niet uit de wet ontvangen, maar van God, Die jullie de Heilige Geest met zoveel kracht heeft geschonken en dagelijks vermeerderd heeft, dat het Evangelie bij jullie een zeer gelukkige loop nam in leer, geloof, werken en geduld. Daar jullie dat dan weten, overtuigd door het getuigenis van jullie eigen geweten, hoe komt het dan, dat jullie deze deugden niet meer zoals vroeger ten toon spreiden? Hoe komt het toch, dat de rechte leer, het vrome geloof, het ware leven, het goeddoen, het geduld in het lijden niet meer bij jullie zijn?

Tenslotte, wie heeft jullie toch zo bedorven, dat jullie tegenover mij niet meer zo vol liefde zijn als vroeger? Nu zouden jullie de apostel Paulus niet meer als een engel